

-KÁL VÉGŰ IGÉK AZ ERDÉLYI MAGYAR SZÓTÖRTÉNETI TÁRBAN

ZSEMLYEI BORBÁLA

1. A probléma

Előadásomban azt a problémát járom körül, hogy a *-kál* végű igék milyen morfológiai művelettel jönnek létre. Ezt azért tartom problematikusnak, mert a leíró nyelvtanok szóképzéssel foglalkozó fejezetei (pl.: Magyar grammatika, Strukturális magyar nyelvtan) a *-kál*-t nem listázzák a képzők sorában, így felmerül a kérdés, hogy egyáltalán van-e ilyen derivációs formáns a magyar nyelvben, vagy kételemű képzőnek kell tekintenünk (*-ka* kicsinyítő képző és *-l* igeképző kapcsolata). Konkrétabban: a mai nyelvállapotban van több – mindenképpen képzéssel létrejött – igealak, amelyekről nem lehet eldönteni, hogy a képzés egy vagy két lépésben jön-e létre. Kérdés tehát, hogy a *pisikál* ige alakjában vajon a *-kál* önmagában denominális igeképző-e, vagy a *pisi* kicsinyített alakjához (*pisi* + *-ka*) járul az *-l* igeképző. Hasonló a probléma a *hamikál* (*hamika* + *-l* vs *hami* + *-kál*) vagy a *papikál* (*papika* + *-l* vs *papi* + *-kál*). Amennyiben van ilyen önálló denominális igeképző, akkor van egy deverbális párja is, amely például a *járkál* morfológiai szerkezetében jelenik meg. Tehát ennek értelmében a *-kál* denominális és deverbális igeképzőként is működik. Továbbá az is kérdés, hogy ez a formáns mennyire termékeny.

2. Szakirodalmi kitekintés

Az újabb leíró magyar nyelvtanok nem listázzák a *-kál* formánst sem a deverbális, sem a denominális képzők körében (l. Magyar grammatika, Új magyar nyelvtan stb.). Ennek elsősorban az lehet az oka, hogy a mai nyelvben nem tekinthető termékeny képzőnek a *-kál*. Az Új magyar nyelvtanban például a képzők produktivitása egy skálán helyezhető el, amelynek értelmében a teljesen produktív szóképzés egyértelmű szabályba foglalható, az improduktív képzők viszont már egyáltalán nem hoznak létre új szavakat, csak néhány lexikalizálódott származékban maradtak fenn. Ilyen például az *-Vng* képző, amelynek a használata nem jósolható meg, a szóképzés nem foglalható szabályba. Az *-Vng* képzős származékoknak a következő jellemzői vannak:

1. A tő nem önálló szó (*vis-*), a származékok jelentése nem kompozicionális.
2. Új szó nem alkotható vele, a képző jelentése nem egyértelmű, és az sem világos, hogy a naiv beszélő felismeri-e a képző képző voltát.
3. Nem lehet megmondani, hogy a képző milyen szavakhoz járul, hiszen az alapszó néhány kivételtől eltekintve nem önálló szó.

A szóképzés révén létrejött szavak könnyen lexikalizálódhatnak, felvehetnek olyan jelentéselemeket, amelyek alkotóelemeikből nem vezethetők le. Ezeket a szótárban külön fel kell tüntetni, jelentésük leírása a szótár feladata. A termékeny szóképzéssel és szemantikailag kompozicionális szavakat nem kell a szótárban felsorolni, ez nem is

lenne lehetséges, hiszen a szabadon képzett szavak számának nincs felső korlátja (É. Kiss–Kiefer–Siptár 2003: 224).

Az új leíró nyelvtanokkal szemben néhány régi nyelvtan és nyelvtörténeti munka viszont említést tesz a *-kál* képzőről. Gyarmathi Sámuel az 1794-ben megjelent Okoskodva tanító magyar nyelvmester c. nyelvtanában a *-kál/-kél* képzőt gyakorítónak tartja (idézi T. Szabó 2003: 15). Földi János Magyar nyelvkönyv, avagy grammatika (1790) munkájában a *-kál/-kél* „végezettel” rendelkező igéket „kisebbítőknak” nevezi (idézi T. Szabó 2003: 15).

D. Bartha Katalin a képző keletkezésére vonatkozóan megállapítja, hogy „a mozzanatos *-k* és a gyakorító *-l* összetapadásából alakult képzőbokor a régiségben is csak néhány származékot hozott létre, a mai köznyelvben teljesen elavultnak számít” (D. Bartha 1958: 33). Továbbá elsősorban a képző hangulati jellemzőiről szól. „Érdekes hangulati hatásuk van azoknak a gyakorító képzőbokoknak, amelyek hangalakjukat tekintve valamelyik kicsinyítő képzőbokkal azonosak, illetve ezekhez hasonlóak. Ilyen például a *-csál*, *-icskál*, *-kál*. Az ilyen származékok, mint: *akarcsál* [...], *fujicskál*, *alukál* a nyelvérzék számára a cselekvés kicsinyítését jelölik (vö. az *aluka* elvonás), az *alukál*, melyet csak kisgyermekkel kapcsolatban használnak, szinte becéző hangulatú.” (D. Bartha 1958: 27–28).

A gyakorítás és a kicsinyítés szemantikai rokonságára az új nyelvreírások is rámutatnak. A *-gAt* gyakorító igeképző kapcsán például a következőket állapítják meg:

Két jelentést fejezhet ki: 1. gyakorítást, amikor a képző jelentése a ’többször/gyakran V-zik’, és 2. kicsinyítést, a cselekvés csökkentett intenzitással való végzését.

A kétféle jelentés előre jelezhető. Gyakorító jelentés esetében az eredetileg nem tartós (pillanatnyi) cselekvést kifejező igék a *-gAt* révén tartós cselekvést fejeznek ki: *sokáig nyitja az ajtót (-)* – *sokáig nyitogatja az ajtót*, *sokáig üzent neki (-)* – *sokáig üzengetett neki*.

Kicsinyítésről azoknál az igéknél van szó, amelyek eleve tartós cselekvést fejeznek ki. A kicsinyítés a cselekvés tartósságán nem változtat: *sokáig evett* – *sokáig eszegetett*, *sokáig sétál* – *sokáig sétálgat*.

A szabály:

1) A gyakorító ige képzése

V + [gat] → [V+gat]

Feltétel: V egyszeri, pillanatnyi eseményt fejez ki.

Jelentés: ’a származék V-vel jelölt cselekvés gyakran ismétlődik.

2) A kicsinyítő ige képzése

V + [gat] → [V+gat]

Feltétel: V tartós cselekvést fejez ki.

Jelentés: ’a származék V-vel jelölt cselekvés csökkent intenzitású’

Mindkét esetben a *-gAt* képzővel új akcióminőséget képzünk. A képzett ige vonzatkerete és argumentumszerkezete megegyezik az alapige vonzatkeretével és argumentumszerkezetével. Ennek következtében az alapige és a képzett ige bármely szintaktikai környezetben felcserélhető egymással (É. Kiss–Kiefer–Siptár 2003: 247–248).

T. Szabó Csilla A deverbális igeképzés a XVI–XVIII. században az Erdélyi magyar szótörténeti tár adatanyaga alapján (2003) című munkájában a *-kál* képző többféle csoportosításban is megjelenik:

1. Képzők hangtani felépítése: 1.4. Mássalhangzós kezdetű, szótagalkotó, két-elemű képzők: *-kál/-kél, -kol/-kel/-köl*
Magánhangzóval kezdődő kétszótagú képzőbokrok: *-acskál/-icskál* ?
Mássalhangzóval kezdődő kétszótagú képzőbokrok: *-cikál* ?
2. A képző és a tő viszonya. A kapcsolódás alaki vonatkozásai
Csonka tőhöz járuló képzők. Többeleműek: *-acskál/-icskál, -cikál* ?
Teljes és csonka tőhöz egyaránt járuló képzők. Többeleműek: *-kál/-kél, -kol/-köl* ?
3. Az igeképzők illeszkedése. Labiális-illabiális illeszkedést mutató képzők: *-kál/-kél, -kol/-köl* (több helyen megjelenik, mindenhol ugyanazok a példák). Kétszótagú képzőbokrok: *-cikál* (T. Szabó 2003).

Továbbá az igeképzők funkcióit bemutató fejezetben a *-kál* képzőt a gyakorító igeképzők közé sorolja, és a következő szemantikai vonásait állapítja meg:

Gyakran-csoport (habituális igék): *járkál*

Ide-oda, le-föl jelentéscsoport: *bújkál*

Kicsinyítést, kedveskedést, néha felaprózottságot kifejező származékok csoportja: *faricskál*

Intenzitáscsökkentő csoport: a) lassan, ráérősen, kényelmesen végzett cselekvést kifejező igék csoportja: *mérkel*, b) kevésbé erősen végzett cselekvést, illetve történést, állapotot kifejező származékok csoportja: *megettüpcsköl* 'kevesbé erősen elpáhol', c) céltalanul, határozatlanul végzett cselekvést, illetve történést kifejező származékok csoportja: *áskál* 'itt-ott áogat', d) nyomatékosítás, valamint erőszakos cselekvés kifejezésére szolgáló származékok: *beráncikál* (T. Szabó 2003). Ezen szemantikai csoportok elkülönítése helyenként nem tűnik megalapozottnak. Ez elsősorban abból adódik, hogy mindenhol csak egy-egy példát emel ki, ami nem elég ahhoz, hogy ezeket a kategóriákat elkülönítse.

3. A korpusz

A kérdés tisztázása érdekében történeti vizsgálatot végeztem: összegyűjtöttem az Erdélyi magyar szótörténeti tár (továbbiakban SzT.) 14 kötetéből az összes *-kál* végű igét, és megnéztem, hogy lehet-e valamilyen közös vonást felfedezni ezen igék alakjában. Mivel a SzT. adatai főként a 16–19. századok közti időszakból származnak, ezért a *-kál* szóelem működése nagyjából a középmagyar és újmagyar korban figyelhető meg.

A SzT.-ban összesen 172 *-kál* végű ige jelenik meg címszóként. Ezek nagy része olyan latin eredetű szó, amely eredetileg *-co* végű. A magyarba ezek az igék *o > a* nyíltabbá válással kerülnek, és egy *-l* igeképző kapcsolódik hozzájuk honosító képzőként (pl. *adjudikál* 'odaítél' < lat. *adjudico, dedukál* 'levezet, származtat' < lat. *deduco, elokál* 'kihelyez, kamatra/kamatos kölcsönként kiad' < lat. *eloco, fortifikál* '(meg)erősít' < lat. *fortifico, illokál* 'kihelyez/letelepít' < lat. *illicito, keresztülcirkál* 'kb. vmely tárgyon (babonáskodó-rontó szándékkal) ujjmozdulatokat tesz' < lat. *circo, kollokál* 'elhelyez, állásba tesz, beszállít, beszállásol' < lat. *colloco, manudukál* 'irányít' < lat. *megszuplikál* 'megkér/kérvényez' < lat. *supplico, paciskál* 'megbékél, egyezik vkivel' < lat. *pacifico,*

rekognoszkal 'elismer, beismer' < lat. *recognosco*, *szedukál* 'elcsábít' < lat. *seduco*, *tesztifikál* 'tanúvallomást tesz' < lat. *testificor* stb.). A latin eredetű igéknek a vége tehát alakilag egybeesik a magyar *-KÁL* képzővel, de mégsem az, így ezen igék vizsgálata nem visz közelebb a probléma megoldásához.

A *kalákál*, *klákál* 'kalákázik, kalákában dolgozik' a TESz. szerint román eredetű, vö. rom. *clacă* 'közös önkéntes munka, az ezt követő mulatság'. A román szó átvétel a déli szláv nyelvekből. Az általánossá vált *kaláka* alakváltozat a korábbi *klákából* keletkezett a szőlejei mássalhangzó-torlódás feloldásával. A *megszpurkál* 'bemocskol, meggyaláz' jelentésű ige a latin *spurco* igenek román közvetítéssel átkerült változata. A *megkumenyikál* 'megáldoztat' jelentésű ige szintén román eredetű.

A *keresztülspékel* 'átdőf/szúr' töve a német *spicken*, *specken* 'húst sütés előtt szalonnával megűzdel'. A magyar *spékel* jelentései a németből valók.

Az *ibrikál* a SzT.-ban bizonytalan jelentéssel szerepel. A TESz. az *ibrik* oszmán-török eredetű főnévből származtatja, amelyhez *-l* igeképző kapcsolódik.

Az *áskál* 'ásogat, turkálgat, áskálódik' (1730: „látók Szakács Mátyást, és Tála Jstván áskálni” [A.torja Hsz; Borb. I]), valamint ennek igekötős változata a *megáskál* 'alásogat' a TESz. szerint az *ás* ige *-kál* gyakorító képzős származéka. Az *áskálnak* 'áskálódik' jelentése az ige tárgyatlan használatában fejlődött ki. A *bepókál* 'bepólyál' (1831: „az időtlen Gyermekről akit bé pokálva el helyeztettem azt az utosítást adtam Dregan Vonutznak akkor estve hogy ássan Földet s takarítsa el” [Dés; DLt 332. 12]) töve a *póka*, amely valószínűleg egy szláv *-ka* képzős névszó átvétele, ehhez kapcsolódik az *-l* igeképző. Bár a *ráncikál*-nak a TESz.-ben csak *ráncigál* alakja szerepel címszóként, és egyáltalán említést sem tesz a *ránt* ige *-kál* képzős alakjáról, az adatok között megjelenik egy 1778-as *rántzikálja* adalék. A SzT.-ban több igekötős származéka is megjelenik címszóként: *beráncikál* (1793: „Barátosi Janos, és Horváth Joseff bé rántzikáltál, taszigálták a Házba” [Dés; DLt az 1799. évi iratok közt]), *megráncikál* 'megrángat' (1814: „Markovits Ersebet meg taszigálta Házának pítvaránál karján fogta meg rántzikálta annyira hogy karja is a Kemény rántzikálás és Fogásai miatt el kekul” [Dés; DLt 221]). A *besajtikál* 'besántikál' (1584: „a' paztorne (...) chak Aligh mehete Saytikalhata be az zelesne hazaba, zittak Bozorkannak ez azont es el zenwedte” [Kv; TJK 4/1, 275]) jelentésű szóalak nincs meg a TESz.-ben, ezért erdélyi jellegzetességnek tűnik. A *bibirál* 'babirkál, babrálgat, matatgat' (1730: „Ezt hallottam a Varró Asz(szony)tol hogy mondotta néki Borbara Aszszony: fogja kglđ egj kitsinyég ezt ā keskenőt az előruhamat had igazítsam meg, mert el oldott ... láttam ... hátra maradtott volt egy kevéssé s' ott bibrálát az elő ruháján” [Torda; MvRk]) alapja a TESz. szerint a *babrál* ige, amely vitatott eredetű, de valószínűsíthető, hogy hangfestő szó. Erre mutatnak hangtani és alaktani sajátosságai. A szóvég gyakorító képző. Még a következő alakváltozataira van adat a TESz.-ben: 1587/1588: *bibékel*, 1617: *buborkál*, 1659: *bibirály*, 1772: *bibirél*, 1799: *biberkél*, 1838: *Bibérkél*ni. A *bujkál* (1676: „Szathmári ... a bokrok kozott bukálvá(n) latorságát ugy akarta el titkolni” [Kv; TJK 247]) töve ősi finnugor eredetű, ehhez kapcsolódik a *-kál* igeképző. A *cékál* 'csatangol, kóborol, kószál' (1655/1754 k.: „Urától pedig ha el kuldetik gyorson járjon, és annak alkalmatosságával másutt ne cékályon, hanem hamarossággal választ hozzon” [Kv; AszCJk 32]), illetve a *cubukkál* 'átgázol' (1838–1845: „Cubukkál = cobukál, csbukol, combig erő vizen, locson átgázol, uszáskor vizet ver”

[MNYTK 107. 15]) jelentésű ige csak a SzT.-ban van meg. A *dukál* 'irányít, vezet' (1769/1802: „azon meg mutatott jegyes fáknak ki mutatásában ki járásában a Fatensek vacilláltatnak úgyhogy a Fatenseket magok a Bezdedi Lakosak ducálták alattamba, hogy a Commissarius Uraimék észre ne vegyék intantumak (!) a Fatenseknek miért menyenek” [BSz; JHb LXVII/3. 54]) bizonytalan eredetű. Elképzelhető, hogy a latin *ducere* 'vezet', illetve *ducare* 'vezetőként tevékenykedik, vezet' igéknek az átvétele, de nincs rá bizonyíték. Nem is illik abba a mintázatba, amely a latinból átvett *-kál* végű igékre érvényes. Annyi bizonyos, hogy a román *ducului, duculi* 'illik' a magyar *dukál* átvétele. A *faricskál* 'faragdos' (1599: „az Vduaron faraczkal (!) vala Deak Peter, egi palczachikat veon kezebe kj mene” [UszT 14/39]) – *elfaricskál* 'elvagdos, levagdos' (1797: „nem egész földet keresünk hanem tsak barozdát mellyet el foritskáltak Mikolaianusok földünkéből” [Kük.; JHb XIX/57]) töve ősi örökség az uráli korból. A *faragsál, farigcsál* gyakorító képzős alakok, amelyekből hangátvétellel jött létre a *faracskaál, faricskaál*. Az *irkál* 'írogat' (1598: „Kochis Istúa(n) aual iobbitotta vallasat hogi iut immár ezebe(n) hogi Bachí Peter túrbaiból ki zede leüleit es az vrahoz be vitte, es ott irkáltak” [Kv; TJK V/1. 210]), *elirkál* '(időt) firkálgatással tölt el' (1854: „A nap nagyobb részit a burouban unalom s ásitás közt elirkálja, vagy ellesbeli” [Ujfe 117]), *felirkál* 'összeírogat' (1664: „Nemzetes Váradí Udvarhelyi György hívünket (...) Fogaras földére küldöttük, a' végre, hogy az ott valo Bojérságot szorgalmatosan fel irkálván, azkik mind személyekre es értékekre nézve alkalmasnak ítéltek az Bojérságra ... tehát mi is őket abban meghagynók” [Veress, Doc. XI, 52–3 Bornemissza Anna kiváltság-levele]) töve csuvasos jellegű ótörök jövevényszó, amelyhez a magyarban kapcsolódott a *-kál* igeképző. A SzT.-ban megjelenő *irkál-firkál* (1776: „Maga a Groffné itten lévén beszélte, hogy nem egyébért ment Vásárhelyre, hanem hogy a matkaságot el rontsa, de addig irkáltak, firkáltak, hogy arra nem érkezett” [Egrestő KK; GyL. Joan Tompos de Csik Sz. György (66) vall.]) a TESz.-ben *irkáfirkál*ként szerepel. Alapja az *irkál-firkál* ikerszó, amely az *irkál* és *firkál* igék összetapadásából keletkezett. Az *irkáfirkál* az *agyabugyál, sertepertél, szurkapiszkaál, ugrabugrál* stb. analógiás hatására jött létre. Az *irkáfirka* elvonás eredménye. A *járkaál* 'ide-oda jár' (1778: „nappal nem mért járkaálni” [K; KLev.]), *körüljárkaál* 'körbejárogat' (1798: „imént az Öreg Lupsa luonis körül járkaálván a régi szálló helyet ki mutatta” [Nagykristolc SzD; JHb Bornemissza Anna Mária lev.]) *jár* töve valószínűleg ősi örökség a finnugor korból, ehhez járul a *-kál* igeképző. A *kandikaál* 'kukucskaál' (1773/1778: „a' Contractust eleget kérök hogy adja kezünkbe ... de nem adá a kezünkbe hanem azt mondja vala hogy ebbe bizony nem kondíkal az eb adta huntzfuttya senki azzal a' tűzbe veté” [Ilencfva MT; DLev. 6]) – *bekandikaál* '(kíváncsian) beles, beleskődik/leselkedik' (1806: „Arkosi Susánna be kandikaált az ablakon” [Dés; DLT 250/1808]) töve valószínűleg annak a szócsaládnak a 'ferde, görbe, ferdül, görbül' jelentésű alapszavával azonos, amelybe legközelebről a *kampó, kanyarodik, konyul, kunyerál* stb. szavak tartoznak. Mivel az eredete homályos, a tő nehezen azonosítható, így kötött tőnek tekintjük. A *mászkál* 'kószál, kóborol' (1676: „(...) Sok dolgokról írván Kegyelmed, egyiket míg kisillabizáljuk, a másikat elfelejtjük. Kezdeti ugyan még is van, de a végére mintha kúrvarvidéki bikákat bocsátottak volna mászkálni” [TML VII, 141 Naláczí István és Székely László Teleki Mihályhoz Ebesfalváról]) alapszava ismeretlen eredetű. A *megrácskaál* 'megrácskaál/ráogat' (1826: „A' Szalonnás Kamarába ... Tizenegy

Szálámi, egy meg van rátskálva” [Szentdemeter U; Told. 41]) *rág* töve szintén bizonytalan eredetű, talán ősi örökség az uráli korból. A *mér* vitatott eredetű igének *mérkel* származéka nem jelenik meg a TESz.-ben, csupán a *méricskél*. A *pirkál* 'irkál' (1826: „míg a' Gubernális Leveleket ... s minden leveleket a feleleteim mellett bé adok, addig hiában pirkálunk, mert nem érti meg Ngod” [Mv; Told. 7]) jelentésű származék csak a SzT.-ban van meg, feltételezhetően az *irkál-firkál*, *irkál-pirkál* ikerszóból elvonással jött létre. A *piszkál* 'turkál' (1584: „Varga Georgy vallia (...) hat Zakasztot ollia(n) testw es Abrasztw Azzony mint ez Lakatosne az twzhelien wl, es az Kemenczebe a' hamüba(n) piszkál” [Kv; TJK IV/1. 262–3]), *felpiszkál* 'felturkál' (19. sz. eleje: „öt hat esztendöktől fogva tudom hogy felpiszkált ezen földet, es valamit benne fel sántogattak” [Kissolyos U; Márkos lev.]), *megpiszkál* '(kellemetlen ügyet) megbolygat' (1670: „Haller János uram az estve Tusonnál várt engem; az éjjel itt hált; az estve sokat beszélt velem s megmondá fundamentaliter az huszti dolgot ki piszkálta meg” [TML V, 376 Bánfi Dienes Teleki Mihályhoz]) kötött töve hangfestő eredetű, közel állnak hozzá a *piszmog* és *piszkol* szavak. A *piszka* ebből jött létre szóelvonással. A *sántikál* 'ravaszkodva próbál vmit' (1659: „Ha azért Kegyelmetek oly contumax embereket talál, kik ennek előtte ez hazának annak veszedelmével magokat opponálták és még most is kétfelé sántikálnak, ha az olyak akarának is homagiumokat praestálni, Kegyelmetek fel ne vegye” [EOE XII, 232–3 fej.]), *besántikálhat* 'tréf sántikálva bemehet, bebecsülni' (1828: „Instálom a Tekintetes Fő Biro Urat méltoztassék az irt Falusi Birákot addig meg tartani s még énis ezen oknál fogva bé sántikálhatok” [Páncélcseh SzD; Bet. 2 Balog László Pávai Vajna Istvánhoz]) alapja a *sántál* ige, amely a magyarba valamelyik ószláv nyelvből került. A *sánta* már magyar nyelvi elvonás eredménye. A TESz. viszont arra nem derít fényt, hogy a *sántikál* képzett származék az igei vagy a melléknévi tövből jött-e létre. A *sétifikál* 'sétálgat' (1835: „azon ház gazdaszszonya a' hol folyt az esketés ki s be sétifikált” [Zsibó Sz; WLt]) magyar fejlemény, amely vagy a *sétál* igéből, vagy annak gyakorító képzős alakjából *sétikál* keletkezett a *trafikál*, *glorifikál*, *mortifikál*, *ratifikál* stb. jövevényigék hatására. Vagyis ez a származék latin igék analógiáját mutatja. A *szunyókál* kötött tövű ige, alapja valószínűleg hangfestő szó. A *szurkál* 'csípked' (1823–1830: „hogy mind strimpfliben s papucsban lévén a kertben, a szúnyogok szurkálták a strimpflin keresztül a lábainkat, s keszkenőinkkel kellett innet is, túl is elcsapdosni szárainkról” [FogE 223]), *beszurkál* 'bebökdös' (1603: „vgy toliak ky az Nemetet az kapun ... az zabliaia oda be marat volt s aztis ky vetek vtana, azt eo fel kapa s elseobenis egy nagy keohez chiapa velle, az vtan vgy kezdi az ablakot vagdalnj es be zwrkalnj” [Kv; TJK VI/1. 707]), *felszurkál* 'felbökköd' (1823: „a Feleségem Rátz Máriskot az Istálloba a Jászobjba kapta le bujva, kit is a Feleségem egy villával fel szurkált s onnat avval el ment” [Dés; DLt]), *megszurkál* 'összeszurkál' (1792: „egyben veszének ketten mint ittas értetlen emberek. De Bodis Márton erosebb lévén erott vett Csokoly Thogyeren és gyilkos képpen kessel meg szurkálván el fogadtaték (!) a Mltgs Foldes Uraság Tömlötzeben kisirtetéek mint Rabb” [Nagyalmás K; Somb. I]) töve ősi örökség a finnugor korból, ehhez kapcsolódik a *-kál* igeképző. A *tornyikál* 'kiabál' (1592: „Kekessi Antal ... vallia: Az eorzesbe hogi el Indulának ... hallam hogi Bakai ferencz ziggia vala Tot Jstuant, te vgmond Esse lelek, mindenha rea(m) tornikalz, megh lad hogi gonozul jarz miattam” [Kv; TJK V/1. 249])

jelentésű ige eredete bizonytalan, a TESz. nem említi. Valószínűsíthető a hangfestő eredete a *kornyikál* analógiájára. A *turkál* 'vmilyen ügygel illetéktelenül foglalkozik' (1646: „Hogy pedig az ktek Istenes io rendelesen, annak ideiben sem eggikünk, sem masikunk ne turkállion, rendellien oly keotest eleonkben ktek, hogy ketelenséggelis tart-suk ahoz magunkat” [Bádok K; JHb III/72 Kézdi-polyáni Veres István atyjához]), *meg-turkál* 'szétturkál/hány' (1843: „a' szabadon járt marhái ... kalongyába rakott szénámat nagyon megturkálták” [Dés; DLt 316]) töve bizonytalan eredetű, de valószínűleg ősi örökség a finnugor korból. A *vájkál* 'turkál' (1763: „Portörő Jankó a' Szemérem Testinél vájkálta, csokolták, ölegették egymást” [Kv; Tjk XVII/2. 131 Borbara Ambrus consortis Francisci Banyai vall.]), *elvájkál* 'v?' (1829: „még beszéllettekis véle azt mondván hogy a' buzájából Torokbuza korét vájkált el” [Csókfva MT; TSb 24]), *megvájkál* 'megpiszkál' (1779: „az meg verettes helyen lévő tett (így!) vérontást másod Napján meg lattatván mi velunk jollehet az Csokák s varjuk meg vájkáltak volt az helyet de mégis mint ha valami marhának vetek volna véreket ... az hol a' kétt legényeknek volt lábokrol valo leverésük” [Záh TA; Mk V. VII/12 Fratyán Atyim (45) zs vall.]) töve szintén bizonytalan eredetű.

A magyar nyelv szóvégműtató szótára a következő *-kál* végű szavakat listázza¹: *kakál, beakál, összekakál, sakál, szekál, dedikál, prédikál, kipredikál, kandikál, kikan-dikál, vindikál, szundikál, elszundikál, trafikál, kodifikál, kvalifikál, diszkvalifikál, szimplifikál, perszonifikál, glorifikál, elektrifikál, nosztrifikál, ratifikál, sétifikál, identi-fikál, pontifikál, klasszifikál, publikál, komplikál, exkommunikál, tropikál, fabrikál, ib-rikál, subrikál, mórikál, csórikál, suprikál, intrikál, sikál, csicsikál, hajcsikál, lesikál, megsikál, kisikál, felsikál, muzsikál, sántikál, besántikál, lesántikál, kornyikál, dajkál, vájkál, bujkál, nyúlkál, munkál, megmunkál, kimunkál, elmunkál, lokál, provokál, ki-provokál, szunyókál, elszunyókál, járkál, perkál, pizsterkál, irkál, babrikál, cirkál, fir-kál, irkafirkál, telefirkál, összefirkál, kifirkál, nyirkál, botorkál, bebotorkál, lebotorkál, kibotorkál, furkál, turkál, szurkál, összeszurkál, megszurkál, áskál, tapicskál, kukucs-kál, bekukucs-kál, kikukucs-kál, bóbiskál, konfiskál, kapiskál, dúskál, dukál, redukál, in-dukál, produkál, reprodukál, pletykál, kipletykál, dászkál, mászkál, császkál, foszforesz-kál, piszkál, szurkapiszkál, lepiskál, megpiszkál, kipiszkál, felpiszkál, agnoszkál, poroszkál, motoszkál, úszkál, csúszkál.*

Az a tény, hogy a két szótár anyaga egyrészt fedi egymást, másrészt viszont eltérő adatok is fellelhetők bennük, azt mutatja, hogy bár a *-kál* képző nem sorolható a termé-keny képzők közé sem a régiségben, sem a mai nyelvállapotban, de nem is lehet teljesen inproductívnek tekinteni.

4. A *-kál* végű igék tövek szerinti megoszlása

Ami a *-kál* végű igék tövek szerinti megoszlását illeti, a SzT. adatai alapján az derül ki, hogy ezen igék vagy igei alaptagúak (*ás* > *áskál*, *ránt* > *ráncikál*, *babrál* > *bibirál*, *bújik* > *bujkál*, *farag* > *faricskál*, *ír* > *irkál*, *jár* > *járkál*, *mászik* > *mászkál*, *rág* > *rácskál*, *mér* > *mérkel*, *sétál* > *sétifikál*, *szúr* > *szurkál*, *túr* > *turkál*, *váj* > *vájkál*),

¹ Félkövérrel azokat a származékokat emeltem ki, amelyek a SzT.-ban is megvannak.

vagy kötött tövűek (*sajtikál, cékál, cubbukál, dukál, kandikál, pirkál², pizskál, szunyókál, tornyikál*).

Az *irkál-firkál* sajátos származék, hiszen ikerszó. Ebből később elvonással keletkezett az *irkafirka*.

Kérdéses a *sántikál* származék létrejötte: egyrészt előfordulhat, hogy a *sántál, sántít* ige *-kÁl* képzős származéka, vagy a *sánta* melléknévből jött létre. Bár a TESz. nem derít fényt erre a problémára, a melléknévi alaptagú képzés azért nem valószínűsíthető, mert más, melléknévi alapú *-kÁl* képzésre nincs példa.

5. A *-kál* végű igék szemantikája

Amennyiben a *-kÁl* képző ige-tőhöz kapcsolódik, vagy gyakorítást, vagy kicsinyítést fejez ki. Gyakorító ige például a *beráncikál* 'beráncigál, rángat', a *mérkel* 'méreget' vagy a *szurkál* 'többször egymás után megszúr'. Ez a képzés a következő szabály szerint jön létre: $V + [v\ k\acute{A}l] > [v\ V+k\acute{A}l]$. Ennek az a feltétele, hogy az ige egyszeri, pillanatnyi eseményt fejez ki, jelentése pedig 'a származék V-vel jelölt cselekvése gyakran ismétlődik'. Kicsinyítő ige például a *turkál* '1. (állat) a földet itt is, ott is túrja, 2. (ember) a földet itt is, ott is (illetéktelenül) műveli', *irkál* 'írogat', *sántikál* 'kissé sántít'. Ebben az esetben a képzési szabály megegyezik a gyakorító igékével: $V + [v\ k\acute{A}l] > [v\ V+k\acute{A}l]$. Csakhogy a feltétele az, hogy az igei alapszó tartós cselekvést fejez ki, a jelentése pedig 'a származék V-vel jelölt cselekvése csökkent intenzitású'.

Amennyiben a *-kÁl* képző kötött tőhöz kapcsolódik (pl. *kandikál, pizskál, szunyókál* ? stb.), a szabály a következőképpen módosul: $T_{FIKT} + [v\ k\acute{A}l] > [v\ T_{FIKT}+k\acute{A}l]$. Ebben az esetben a *-kÁl* igeképző a *-kÁl* képzős igék analógiájára kötött tőhöz járul. Jelentése pedig 'a származék V-vel jelölt cselekvése csökkent intenzitású'.

6. Összegzés

Amint azt a SzT. adatai is alátámasztják, a 16–19. századok közti időszakban a *-kÁl* képző nem tartozik a valóban produktív képzők közé, hiszen „egy szóalkotási mintáról akkor mondjuk, hogy egy adott szemantikai tartományban termékeny, ha a minta alapján tetszőleges számú szemantikailag transzparens új szó képezhető. Ebből következik, hogy ha egy képzésmód csak nem bővíthető, zárt szóosztályokhoz tartozó szavakon működik, nem beszélhetünk termékenységről.” (Kiefer 2000: 149) A viszonylag nagy számú kötött tövű ige viszont arra utal, hogy még nem teljesen improduktív.

Az a tény, hogy csak igei alapú, illetve kötött tőalapú képzésre van példa, azt mutatja, hogy a mai *hamikál, pisikál, papikál* stb. származékok igei alapszóból jöttek létre *-kÁl* képzővel, és ezekből vonódott el a *hamika, pisika, papika* főnév a régi *irka, irka-firka, surka-pizska* stb. szóelvonások analógiájára, a kötött tövű *csicsikál, hajcsikál* származékokból pedig szintén elvonással jöhetett létre a *csicsika, hajcsika* főnév.

² A *pirkál* elvonással jött létre az *irkál-pirkál* ikerszóból.

HIVATKOZÁSOK

- D. Bartha Katalin 1958: *A magyar szóképzés története*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Kiefer Ferenc szerk. 2000: *Strukturális magyar nyelvtan 3: Morfológia*. Budapest: Akadémiai.
- É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter szerk. 2003: *Új magyar nyelvtan*. Budapest: Osiris, 224–225.
- T. Szabó Csilla 2003: *A deverbális igeképzés a XVI–XVIII. században az Erdélyi magyar szótörténeti tár adatanyaga alapján*. Kolozsvár: EME.

FELHASZNÁLT SZÓTÁRAK

- Finály Henrik 1884: *A latin nyelv szótára*. Budapest: Franklin-társulat.
- Benkő Loránd főszerk. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Budapest: Akadémiai.
- Erdélyi magyar szótörténeti tár* I–XIV. 1976–2014. (I–VIII. Szabó T. Attila (főszerk.), I–IV. Kriterion, Bukarest – VI–VIII. Akadémiai – Kriterion, Budapest–Bukarest; IX–XI. Vámszer Márta (főszerk.), Akadémiai – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Budapest – Kolozsvár; XII. Kósa Ferenc (főszerk.), Akadémiai – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Budapest – Kolozsvár; XIII–XIV. Fazakas Emese (főszerk.), Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár).
- Papp Ferenc szerk. 1969: *A magyar nyelv szóvégmutato szótára*. Budapest: Akadémiai.